

ЗАГАЛЬНЕ ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ: БІБЛІЙНІ ТА РАННІ ХРИСТІЯНСЬКІ ІЛЮСТРАЦІЇ

Василь Генсьорський

Розкрита в статті тематика акцентує на дослідженні питання про воскресіння мертвих, як воно відображене в старозавітних біблійних текстах та як його висвітлював Христос у Євангелії і розуміли та проповідували апостоли. Ранньохристиянські апологети та богослови, трактуючи біблійну основу вчення про воскресіння мертвих, опиралися також на доводи природничого, логічного, умоглядного та онтологічного характеру. До III століття Церква уже мала стале базове вчення про воскресіння мертвих, віру в яке виражали тисячі мучеників під час імперських переслідувань. Головний акцент у цих біблійних та ранньохристиянських текстах наголошує на воскресінні саме плоті, тієї, у якій людина жила до смерті, але оновленій та вдосконаленій. Ранньохристиянське вчення про загальне воскресіння мертвих є базисом подальшого святоотцівського вчення та загалом догматичного вчення Церкви Христової сьогодні. Водночас тема воскресіння людини в тілі, тема особливостей воскреслих тіл та їхніх властивостей і здібностей у загробному житті залишається на сьогодні недостатньо популяризованою, але однозначно цікавою для кожного, хто вірує та очікує майбутнього воскресіння.

Ключові слова: воскресіння, воскреслі тіла, оновлення плоті, загробне життя, вічність.

Догмат про загальне воскресіння — один з тих християнських догматів, які є найбільш важкими для раціонального сприйняття.

Всеваддя смерті, її неблаганність і непоправність видаються є настільки очевидним фактом, що вчення про воскресіння може здатися таким, що суперечить самій реальності. Розкладання і зникнення тіла після фізичної смерті, здається, не залишає жодних надій на його наступне відновлення. Крім того, вчення про воскресіння тіла суперечить більшості філософських теорій, що існували в дохристиянську епоху, зокрема грецькій філософії, що як найбільше благо розглядала звільнення від тіла, перехід у чисто духовний, ноуменальний стан.

Уже апостольська проповідь виявила радикальну відмінність між античною думкою і християнством, що зароджувалося, саме в цьому пункті. Книга Апостольських Діян містить розповідь про проповідь апостола Павла в Ареопазі — проповідь, яка почалася вкрай вдало, супроводжувалася цитатами з античних поетів і могла б виявитися цілком переконливою для афінських сенаторів, якби Павло не почав говорити про воскресіння. Як наголошується в Діяннях, почувши про воскресіння мертвих, одні почали насміхатися, а інші сказали: *Про це послухаємо тебе в інший час*. Павлу довелося покинути зібрання (Діян. 17:32–33). За проповідь «Ісуса і воскресіння» афіняни прозвали Павла «марнословцем» (див.: Діян. 17:18). Тоді, як вчення про загальне воскресіння є серцевиною християнської есхатології. Без цього вчення християнство втрачає сенс, так само як без віри у воскресіння Христа, за словами апостола Павла, марною виявляється християнська проповідь (див.: 1 Кор. 15:12–14).

Християнське вчення про воскресіння мертвих ґрунтується передусім на факті воскресіння Христа, на словах Христа про воскресіння і на апостольській проповіді. Проте вже в Старому Завіті є численні пророцтва про воскресіння мертвих. У Книзі пророка Ісаї читаємо: *Оживуть мерці Твої, повстануть мертві тіла! Оживайте і торжествуйте, повалені у порох: бо роса Твоя — роса рослин, і земля вивергне мерців* (Іс. 26:19). Характерно, що мова, як і в християнській традиції, йде саме про тілесне воскресіння, причому це воскресіння розглядається в моральному аспекті — як відплата за діла, здійснені за життя:

Бо ось, Господь виходить з оселі Своєї покарати мешканців землі за їхнє беззаконня, і земля відкриє поглинену нею кров і вже не сховає убитих своїх (Іс. 26:21).

Тема відплати домінує і в описі воскресіння мертвих у пророка Даниїла: *Багато з тих, що сплять у поросі землі, пробудяться, одні для життя вічного, інші на вічну наругу і посоромлення* (Дан. 12:2). Воскресіння мертвих, за Даниїлом, відбудеться до кінця часу і часів і напівчасу (Дан. 12:7). Цій події передуватиме час тяжкий, якого не було з тих пір, як існують люди (Дан. 12:1). При загальному воскресінні розумні будуть сяяти, як світила на тверді (Дан. 12:3), багато хто очиститься, убилиться і переплавлений буде через спокуси, нечестиві ж будуть чинити нечестиво, і не зрозуміє цього ніхто з нечестивих, а мудрі зрозуміють (Дан. 12:10).

Найяскравіше пророцтво про воскресіння мертвих у Старому Завіті міститься у Книзі Єзекиїля — пророкування читається у Православній Церкві за богослужінням у Велику Суботу: *Була на мені рука Господа, і Господь вивів мене духом і поставив мене серед поля, і воно було повне кісток, і обвів мене навколо біля них, і ось дуже багато їх на поверхні поля, і ось вони дуже сухі. І сказав мені: сину людський! чи оживуть кістки ці? Я сказав: Господи Боже! Ти знаєш це. І сказав мені: пророчи пророцтво на кістки ці і скажи їм: «кістки сухі! слухайте слово Господнє»! Так говорить Господь Бог кісткам цим: ось, Я введу дух у вас, і оживете. І обкладу вас жилами, і вирощу на вас плоть, і покрию вас шкірою, і введу у вас дух, і оживете, і пізнаєте, що Я Господь. Я вирік пророцтво, як повелено було мені; і коли я пророкував, зчинився шум, і ось рух, і стали зближатися кістки, кістка з кісткою своєю. І бачив я: і ось, жили були на них, і плоть виросла, і шкіра покрила їх зверху... і ввійшов у них дух, і вони ожили, і стали на ноги свої — дуже, дуже велике полчище. І сказав Він мені: сину людський! кістки ці — весь дім Ізраїлів* (Єз. 37:1–8; 10–11).

У цьому пророцтві, як і в Книзі Даниїла, воскресіння мертвих представлено як воскресіння народу ізраїльського. Це дало при-

від деяким тлумачам сприймати пророкування як алегоричний опис відновлення політичної могутності ізраїльського народу. Однак у християнській традиції пророцтво Єзекиїля було односторонньо сприйняте як таке, що стосується загального воскресіння, що настане після Другого Пришестя Христового. Якщо Єзекиїль говорить про воскресіння тільки дому Ізраїлевого, то це пояснюється лише тим, що вся Біблія звернена до ізраїльського народу і оповідає про історію і долю цього народу, ніби залишаючи за кадром долю інших народів. Однак у християнській традиції Біблія сприймається як така, що стосується долі всього людства, і пророцтва про народ ізраїльський мають універсальний сенс¹.

Про те, що віра у воскресіння мертвих і вічне життя була поширена в ізраїльському народі в дохристиянську епоху, свідчить опис мучеництва семи братів і їхньої матері, що відмовилися підкорятися велінню поганського царя і порушувати батьківські закони. Ця розповідь міститься у 2-ій Книзі Маккавейській. Один із братів, умираючи, говорить цареві: *Ти, мучителю, позбавляєш нас теперішнього життя, але Цар миру воскресить нас, які померли за Його закони, для життя вічного*. Інший, на вимогу подати руки на відсікання, простягнув їх, кажучи: *Від неба я одержав їх і за закони Його не шкодую їх, і від Нього сподіваюся знову одержати їх*. Ще один з братів каже: *Тому, хто помирає від людей, бажано покладати надію на Бога, що Він знову оживить...* Укріплюючи своїх дітей, мати казала їм: *Я не знаю, як ви з'явилися в утробі моїй; не я дала вам дихання і життя; не мною утворився склад кожного. Отже, Творець світу, Який утворив природу людини й упорядкував походження усіх, знову дасть вам дихання і життя з милістю, оскільки ви тепер не щадите самих себе за*

¹ Видіння про воскресіння сухих кісток, крім прямого історичного сенсу, за поясненням багатьох отців і вчителів Церкви (Климента Рим., Юстина, Іринія, Кирила Єрус. та ін.) містить прообраз загального воскресіння. Православною Церквою встановлено читати цей розділ на паремії у Вел. Суботу, як прообраз воскресіння Христа та християн загалом. Див.: Книга пророка Іезекиїля в рус. пер. с греч. текста LXX, с введ. и примеч. П. Юнгера. Казань: Центр. тип., 1911. С. 111.

Його закони. Усі семеро, після жорстоких мук, були страчені. Після синів померла і мати (2 Мак. 7:1–41).

У Євангеліях про воскресіння мертвих згадується кілька разів. В одній з бесід з юдеями, наведених у Євангелії від Іоана, Христос говорить про Своє Друге Пришестя, загальне воскресіння і Страшний Суд: *Істинно, істинно кажу вам, що настане час, і нині вже є, коли мертві почують голос Сина Божого і, почувши, оживуть. Бо як Отець має життя в Самому Собі, так і Синові дав мати життя в Самому Собі. І дав Йому владу суд творити, бо Він є Син Людський. Не дивуйтесь цьому, бо настає час, коли всі, хто в гробах, почують голос Сина Божого; і вийдуть ті, хто творив добро, у воскресіння життя, а ті, хто чинив зло, — у воскресіння суду* (Ін. 5:25–29).

За часів Ісуса Христа віра у воскресіння мертвих була також поширена серед єврейського народу. Про це свідчать, зокрема, слова Марфи, сестри померлого Лазаря: *Знаю, що воскресне при воскресінні, в останній день* (Ін. 11:24). Серед вчителів народу ізраїльського існували два протилежні погляди на воскресіння мертвих: його визнавали фарисеї, але не визнавали садукеї — нечисленна секта, що з'явилася в епоху Хасмонейв (II ст. до Р.Х.) і послідовниками якої були деякі представники аристократії та левитського священства. Євангеліє від Матфея містить розповідь про те, як садукеї, приступивши до Ісуса, питали, чиєю дружиною буде у воскресінні жінка, що була заміжня за сімома братами. На це Христос відповів: *Помиляєтесь, не знаючи ні Писання, ні сили Божої. Бо після воскресіння не женяться, не виходять заміж, а перебувають як ангели Божі на небесах. А про воскресіння мертвих, невже не читали ви сказаного вам Богом: Я Бог Авраама, і Бог Ісаака, і Бог Якова. Бог не є Бог мертвих, а живих* (Мф. 22:29–32).

Книга Діянь згадує про те, що садукеї опиралися і проповіді апостолів, гніваючись на те, що вони навчають народ і проповідують в Ісусі воскресіння з мертвих (Діян. 4:2). Коли апостола Павла викликали в синаedrion, він, дізнавшись, що там присутні як фарисеї, так і садукеї, сказав: *Мужі-браття! Я фарисей, син*

фарисея; за надію на воскресіння мертвих мене судять. Ці слова апостола викликали розбрат між фарисеями і садукееями; врешті-решт, оскільки розбрат посилювався, тисяченачальнику довелося вивести Павла з синедріону (див.: Діян. 23:6–9).

Апостол Павло був першим християнським богословом, який надав вченню про воскресіння мертвих системності: увесь наступний розвиток християнського вчення про воскресіння формувався базується на тих засадах, які були закладені Павлом. Воскресіння мертвих, за вченням апостола, настане при Другому Пришесті Христа: *Бо коли ми віруємо, що Ісус помер і воскрес, то й померлих в Ісусі Бог приведе з Ним... Тому що сам Господь у час сповіщення, при голосі архангела і сурми Божої, зійде з неба, і мертві у Христі воскреснуть раніш; потім ми, що лишились живими, разом з ними будемо піднесені на хмарах назустріч Господеві у повітря і так завжди з Господом будемо* (1 Сол. 4:14–17).

Найбільш повно вчення про воскресіння мертвих розкрито апостолом у 1-му Посланні до Коринфян. Тут він передусім пов'язав воскресіння мертвих з воскресінням Христовим, поставивши одну подію в пряму залежність від іншої: *Коли ж про Христа проповідується, що Він воскрес з мертвих, то як же деякі з вас говорять, що нема воскресіння мертвих? Якщо нема воскресіння мертвих, то і Христос не воскрес. А якщо і Христос не воскрес, то й проповідь наша марна, марна і віра ваша. Крім цього, ми були б лжесвідками Божими, тому що свідчили б про Бога, що Він воскресив Христа, Якого Він не воскресив, якщо мертві не воскресают; бо якщо мертві не воскресают, то й Христос не воскрес. А якщо Христос не воскрес, то віра ваша марна: ви ще у гріхах ваших. Тому і ті, що вмерли у Христі, загинули, і якщо ми в цьому тільки житті уповаємо на Христа, то ми нещасніші за всіх людей* (1 Кор. 15:12–19).

Воскресіння всього людства з тією ж очевидністю впливає з воскресіння Христова, як смерть всіх людей — зі смерті Адама. При Другому Пришесті буде виправлено те, що було порушено гріхопадінням Адама: *Христос воскрес з мертвих, перві-*

сток серед померлих. Бо як смерть через людину, так через людину і воскресіння мертвих. Як в Адамі всі вмирають, так у Христі всі оживуть, кожний по своєму чину: первісток Христос, потім ті, які увірували в Христа, в пришестя Його... Перший чоловік — із землі, земний; другий чоловік — Господь з неба. Який земний, такі й земні; і який небесний, такі й небесні. І як ми носили образ земного, так будемо носити і образ небесного (1 Кор. 15:17–23, 47–49).

Апостол Павло докладно розбирає питання про природу тіла, у якому воскреснуть мертві. Це тіло, за вченням апостола, буде духовним, нетлінним і безсмертним. Відповідаючи на питання про те, як воскреснуть мертві, і в якому тілі прийдуть, апостол звертається до образу зерна, яке не оживе, якщо не помре. Цьому зерну Бог дає таке тіло, яке хоче, кожній насінині своє тіло. *Так і при воскресінні мертвих: сіється у тління, встає в нетлінні; сіється у безчесті, встає у славі; сіється в немочі, встає у силі; сіється тіло душевне, встає тіло духовне. Як підкреслює апостол, тлінному цьому належить одягнутися в нетлінне, і смертному цьому одягнутись у безсмертя* (1 Кор. 15:35–53).

У Посланні до Филип'ян апостол Павло говорить, що під час Другого Пришестя Христос *перемінить тіло смирення нашого так, що воно буде відповідне славному Тілу Його* (Флп. 3:21). Іншими словами, тіла воскреслих людей будуть подібні до прославленого тіла Христа, тобто, до Його тіла після воскресіння з мертвих. Це тіло, згідно з євангельським свідченням, мало лише деяку схожість із земним тілом Христа, через що воскреслого Христа впізнавали не стільки по зовнішності, скільки по голосу чи жесту. Марія Магдалина, побачивши воскреслого Христа, сплутала Його із садівником і впізнала тільки після того, як Він звернувся до неї на ім'я (див.: Ін. 20:11–16). Учні, що зустріли Ісуса на шляху до Емауса, не впізнали Його ні з вигляду, ані по голосу, а впізнали тільки коли Він на їхніх очах переломив хліб (див.: Лк. 24:13–35). Воскреслий Ісус проходив через замкнуті двері; водночас на Його тілі зберігалися сліди ран від цвяхів та списа (див.: Ін. 20:25–27). Як підкреслює святитель Іоанн Золотоустий, явлення Воскреслого Христа учням протягом